МИХАЙЛО СЕРЕДА

У поході на Крим

Історичне оповідання

МОЯ КНИЖЕЧКА Ч. 25

МИХАЙЛО СЕРЕДА

У поході на Крим

Історичне оповідання

КРАКІВ 1941

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Ілюстрації Михайла Фартуха.

Накладом »Українського Вид-ва«, Краків, Райхсштр. 34.
З друкарні „Поспішної", Краків, Райхсштрассе 34.
Verlag: „Ukrainischer Verlag", Krakau, Reichsstr. 34.
Buchdruckerei „Pospieschna", Krakau, Reichsstr. 34.

ПЕРЕД ПОХОДОМ НА КРИМ.

Отаман кальниболоцького куреня, Тиміш Невмірущий, привіз на Січ хлопця Петруся. Невгомонний на забави хлопець зразу таки перевернув на майдані коло кабиці[1]) діжку із розчиною.

— Шкода ти, не Петрусь! — вилаяв його кухар.

— Шкода! Шкода! — підхопили запорожці.

— Шкода! — залунало по всій Січі.

Так і залишилася Петрусеві ця назва. Не зважаючи на те — був це хлопець увічливий, слухняний і придатний до запорозької науки. Сьогодні він прокинувся зранку. Одягнувся, вмився над коритом, помолився до схід сонця, завітав до стайні, загнуздав коня та пігнав його поїти.

Напередодні, на поклик кошового отамана, до Січі приїхало зі степу низове братерство. Курені[2]) не здужали помістити всіх го-

стей і тепер козаки спали покотом на голій землі, всюди, де лише було вільне місце.

Минаючи обережно тих, що лежали, Петрусь вибіг на січовий майдан, перехрестився до церкви святої Покрови й малою брамою вийшов на Гасан-Баша[3]).

З гущавини Великого Лугу викотилося сонечко; його тепле, рожеве проміння забігало зайчиками по синяво-сталевій воді. Десь у очереті відгукнувся бугай[4]), із осоки зірвалися та зашамотіли крилами качки, в лозах закувала зазуля й забубонів десь далеко у трощі гук[5]).

І Дніпро й Великий Луг і степ голосно й радісно зустрічали день.

Петрусь напоїв коня й тихою ходою подався до куреня.

Назустріч йому зі степу вїздили до Січі козаки, що спізнилися. Кожний із них був причепурений, немов зібрався на весілля: деякі були зодягнені в червоні, або жовто-гарячі, або блакитні жупани з позументами[6]) й золотими шнурами, в саєтові штани; інші в кармазинові каптани, підперезані китайковими поясами. На головах мали шапки-кабардинки, на ногах червоні сапянці.

— Здоров будь, молодче! — приязно вітали вони Петруся.

— Добридень і вам, лицарство чесне! — кланявся їм Петрусь.

В стайні привязав він коня й вибіг на майдан. Поблизу паланки наскочив він на сивенького дідуся. Був цей дідусь середнього росту, з широкими плечима, злегка згорблений, одягнений у темно-синій жупан, підперезаний поясом із блакитньої китайки, та в червоних сапянцях. Гострі, ясно-сиві, його очі насмішливо обкинули Петруся від голови до ніг.

— До якого куреня належиш, пацане? — запитав він Петруся.

— Я не пацан![7]) Я джура отамана Невмірущого і козак Запорозького Низового Війська! — відповів ображений Петрусь та додав собі поважного й гордовитого вигляду.

— Он як! — немов здивувався сивенький дідусь.

— Як бачите! — чванився Петрусь і для більшої поваги взявся руками попід боки.

Дідусь іще раз оглянув Петруся від голови до ніг, торкнувся рукою кінчиків своїх довгих сивих вусів і немов суворо завважив Петрусеві:

— А чого ти плентаєшся тут без діла?

— Без діла? Помиляєтеся ви цим разом: діла в мене не менше, як у козака в оселедці волосся.

— Гостре твоє слово! Добрий вийде з тебе козак! — ласкаво сказав дідусь. Знайшов за пазухою шкуряний гаманець, розпустив очкурок[8]), вийняв таляра і дав його Петрусеві.

— Сховай на спомин про козака Сірка! Чув про такого?

— Соромно було би не знати найкращого лицаря й кошового отамана Сірка. Не знав я вашої милости лише з обличчя, — засоромився Петрусь, змінивши миттю свій бойовий вигляд на ввічливий і слухняний.

— Ну-ну, біжи далі, діло проволоки не терпить, — усміхнувся отаман Сірко і спираючися на палиці, пішов у паланку[9]).

До самого обіду Петрусь не присідав: допомагав отаманові Невмірущому лагодити шори, носив кухарям воду до кабиці, виводив коней на пашу.

Сонечко стояло над головою, коли з високої башти на брамі загуркотіла гармата, подаючи гасло до обіду. Кухарі захвилювалися: змили чистенько стіл і поставили на

ньому деревяні ваганки[10]) з галушками, малаєм[11]), тетерою[12]). Край ваганок уставили високі кінви з медом, з причепленими до них „михайликами"[13]), якими запорожці пили мід.

Отаман Невмірущий голосно прочитав перед образами „Очі всіх на тя"... і сів на покуті, а за ним посідали козаки. Коли кухарі рознесли студжену рибу, десятники, по звичаю, повідрубували рибячі голови й поклали їх перед отаманом.

— Обідай, Петрусю, добре на цілий тиждень: кабиці на степу ще не визріли, — жартували козаки.

— Міри, все одно, не перескочу! — жартівливо відповідав їм Петрусь. — Хіба в дядька Нагая позичити мені на сьогодні пуза[14]).

— А ти в кишені налий! — порадив дядько Нагай.

— Мої малі, а ваші якраз пригодяться!

— На двох нас моїх кишень не вистане, додай ще свою пазуху.

Довго Петрусь і дядько Нагай перекидувалися жартами.

Після обіду довбуш Тягнирядно вийшов на майдан і вдарив у літаври[15]).

— На майдан! На майдан! — гукнув на своїх козаків отаман Невмірущий. На майдані

уставлялися козаки куренями. Попереду поставали отамани, позаду них хоруижі з прапорами. З паланки винесли на середину майдану стіл, на якім осавул обережно розложив клейноди Низового Війська. Незабаром із паланки вийшли писар і суддя, а за ними отаман Сірко.

Сірко обвів бистрим оком курені, чогось усміхнувся, і, зблизившися до столу, голосно сказав:

— Слухайте, діти, мене старого й робіть так, як я раджу! Минулої зими кримський хан із турецькими яничарами, послухавши дурної ради царгородського везиря, прийшли вночі і немов злодії накинулися на нашу Січ. Вони мали на меті зруйнувати її, вигубити військо Січове й забрати в полон. Цей намір Христос, Бог і Спаситель наш, обернув нам на добро, а їм на загин. Коли хан зневажив наше Запорозьке Військо й шкоду нам учинив, то й ми, за прикладом наших дідів і батьків, мусимо йому відомстити. Та не так, як він із нами поступив, не тайно, а явно, по лицарськи. Завтра зрана я поведу вас на Крим!

— Батьку-отамане! Старшино! Ваші голови! — радісно загули курені.

— Ваші голови! Ваші голови! — відповів отаман Сірко, кланяючись на всі боки.

З майдану навідався Петрусь до куреня, а там отаман Невмірущий гукнув:

— Сідлай, хлопче, коней! Завітаємо у Гнилокиші.

Гнилокишами прозвали запорожці плавні[16]) біля переправи через Дніпро, де будували вони свою фльоту. Сонечко знизилося до самої землі, коли отаман Невмірущий і Петрусь вїхали в Гнилокиші.

Поле, немов у жнива снопами, було вкрите запорожцями: вони працювали з натугою. З того берега, з Великого Лугу, підвозили липові колоди. Десятки рук переносили ці колоди на землю й видовбували днище; другий десяток прироблював до того днища дубові ребра, а на ребра насаджував боки з дубових дощок.

Увесь беріг був укритий готовими чайками. Інші запорожці конопатили ці чайки і привязували під боками вязанки з очерету, щоб чайка не поринала.

— До світанку впораєтеся з чайками? — запитав отаман Невмірущий.

— Бог дасть, упораємося!

Петрусь підійшов до запорожців, які відпочивали та вечеряли з великого казана.

— Хліб та сіль, братерство! — ввічливо побажав їм Петрусь.

— Їмо та свій, а ти біля порога постій! — відповіли вони.

— Своя вечеря мене жде, а погомоніти з вами присяду, — сказав Петрусь і присів біля казана.

— Ти, хлопче, грамотний? — запитав Петруся кремезний запорожець із подзьобаним віспою обличчям.

— Або що? — насторожився Петрусь.

— Така справа: ми люди здалека й не були на Січі тоді, як братерство відписувало султанові на його лист. Писар Сторчовус, мій кум, відписав його для мене, на цьому аркуші.

Козак зняв шапку, знайшов у ній аркуш паперу й подав Петрусеві.

— Отже ми просимо тебе прочитати нам цей лист.

Петрусь розгорнув аркуш і голосно почав читати:

— „Турецькому султанові Магометові IV-ому.

„Ти шайтане турецький, проклятого чорта брате й товаришу та самого люципера се-

кретарю! Який ти в чорта лицар, коли ти голою рукою їжака не вбєш? Чорт викидає, а твоє військо пожирає, — читав плавно

Петрусь, а козаки аж за боки бралися зо сміху. А Петрусь, теж ледви стримуючись, щоб не розсміятись вголос, продовжував да-

лі: — Не вартий ти синів християнських під собою мати; твого війська ми не боїмося; на землі та на воді будемо битися з тобою. Вавилонський ти кухар, македонський колесник, єрусалимський броварник, александрійський козолуп. Великого й малого Єгипту свинар, вірменська свиня, татарський сагайдак, камянецький кат, подільський злодій, самого чорта спида нащадок і всього світу та підсвіту блазень, а нашого Бога дурень, свиняча морда, кобилячий хвіст, різницька собака, нехрищений лоб, хай би взяв тебе чорт! Оттак тобі козаки відказали, плюгавче! Дня не знаємо, бо календарів не маємо, місяць на небі, рік у книжці, а день у нас такий, як і у вас.

Кошовий отаман Іван Сірко з усім запорозьким кошем".

Козаки аж заходилися від голосного сміху, слухаючи листа. — Отак, отак йому турчинові проклятому! — викрикували, а сміх їх лунав аж десь ген по-за плавні.

Була ніч, коли отаман Невміруший і Петрусь вернулися на Січ. Петрусь розсідлав коней і пішов до куреня. По дорозі натрапив на дядька Нагая, що вкопав у землю чотири жердки, а поверх них почепив рядно.

— Оце диво, немов жидівська халабуда! — зацікавився Петрусь.

— Готую ліжко, — пояснив дядько Нагай, — а то гаспидські блохи заїли б мене в курені. А тут і вітрець знизу буде піддувати.

— То пустіть мене, дядьку, під низ, — прохав його Петрусь.

— Лягай, хлопче, якось помиримося, за аренду грошей не візьму, — приязно погодився дядько Нагай.

Петрусь розіслав на землі кирею, помолився Богу, ляг і заснув, немов убитий. І приснилося йому, що гасає він на коні по кримських степах. Де не взялися два татари; один рудий, другий чорний. Побачили Петруся та за ним. Петрусь — у ноги! Ледви здогонив його рудий татарин, звалив з коня і на нього; давить груди й давить. Петрусь прокинувся, бо лежало на ньому щось важке й тепле. Він мацнув руками й натрапив на обличчя, ніс і вуси.

— Рудий татарин! — промайнуло в його голові. Він зібрав сили і вдарив кулаками по чужому обличчі. І в цю хвилину посипалися на нього градом міцні кулаки. Петрусь закри-

чав із болю і в один скік опинився біля стайні.

— Збожеволів гаспидський хлопець! — кричав за ним дядько Нагай. — Оце почастував дядька та й на нівець розбив мені ніс!

Петрусь підійшов до свого ліжка й зрозумів у чому річ: рядно продерлося під важким дядьком, і Нагай упав був на нього.

ПЕТРУСЕВА ПРИГОДА ВНОЧІ.

Тихо, без шуму й гомону, перепливали запорожці Дніпро. У блакитній млі річного туману вони виглядали мов дивовижні привиди. Зграї качок, гусей, баб, мартинів, куликів зривалися з-під самого носа чайки та безшумно ховалися в гущавині Великого Лугу.

Петрусь сидів у чайці в товаристві дядька Нагая, кухаря Ониська Трясогуза й хорунжого Охрима Коробки. Він, як і дорослі, був озброєний від голови до пят: мав на плечах мушкет, за поясом кинджал, а при боці шаблюку в шкуряній піхві.

— Чого ви такий грубий? — запитав Петрусь дядька Нагая з досади, що він своєю вагою схиляв чайку на бік.

— Тому грубий, що нетонкий! — жартував дядько Нагай. — Грубішого запорожця від мене нема. Тому всі дядьком мене кличуть.

— Не під силу буде вам видряпатися на мури Перекопу! — досаджував Петрусь.

— На Перекоп з цим походом не йдемо. Сьогодні простуємо на Соляний Брід. Це той шлях, що про нього дізналися ми від зловленого татарина. Навколо Перекопу чимало татарської сторожі: угледять передчасно — тоді пиши пропало!

Чайка пристала до берега.

Там, де кінчалися очерети, край лісу метушилися та шикувалися куренями запорожці.

— Гей — гей, Петрусю! Тут наші! — загукали козаки калниболоцького куреня, коли побачили Петруся. В сяйві золота ранішнього сонечка повільно кружляв на буланому жеребці отаман Сірко. Вірлиними очима приглядався пильно до товариства, немов відгадуючи з їх облич, чи вдасться похід на Крим.

— А що, Власовичу, — звернувся він до писаря, що їхав позад нього — обчислив ти військо?

— Без двох сотень двадцять тисяч! — відповів Уласович, високий, стрункий, із павиним пером на оксамитовій шапці.

— Прошу курінних отаманів вислати в різні кінці степу стежі, щоб перейняли татарських чабанів.

— Наказ! — голосно відповіли курінні отамани. Сонечко вже доволі пригрівало землю, коли запорожці вирушили в похід. Попереду ведмедівський курінь, за ним — пашківський, гуманський, корсунський, переяславський, пнеський, мишастівський, кальниболоцький, тимошівський, величківський, дядьківський, васютинський та інші.

— Ой, Січ мати, ой, Січ мати,

А Великий Луг-батько — підхопили запорожці стародавню пісню, минаючи Великий Луг та річку Конку.

— Запорожці гуляють,

Гей, з киюрою!

Ханові сала залляють

— Поза шкурою! — понеслося по степу. Прокинувся степ, відгукнувся веселою луною і заграв на далекому обрію золотими хвилями пекучого повітря. Шовкова та блискуча тирса відгукнулася на співи, на свист, на гомін, на регіт козацтва співами степової птиці. Дрохви, куріпки, лелеки, цілими табунами зривалися з-під копит і закривали собою сонце. А сонечко здіймалося все вище й вище, дихало такою спекою, що деякі запорожці поскидали з себе навіть сорочки.

Петрусь Шкода басував на вороному коні, обїжджаючи курінь із одного кінця в другий.

— Де поділися Трясогуз та Коробка? — запитав він дядька Нагая.

— Не шукай їх, хлопче, бо вони на стежі полюють на татарських чабанів[17]).

Справді, вони були на стежі. Охрим Коробка встиг навіть зловити сайгака[18]). Він звязав йому мотузком ноги й перекинув через сідло на коня.

— Що думаєш зробити з ним? — спитав цікаво Трясогуз.

— Мовчи, та чекай ночі: вдію з Петрусем одну кумедію, — усміхнувся Коробка, придумавши якусь втішну розвагу.

Звечоріло, спека спала; зі степу повіяв свіженький вітрець. Запорожці зупинилися на відпочинок. У широкій долині, де на дні червоніло від зорі озеро, розсідлали коней та пустили на пашу. Зі степу надїхала стежа. Радісно зустрів Петрусь Коробку й Трясогуза. Слово по слові, а там дядько Нагай і вечерю наготував. Присіли до вечорі; сиділи спочатку мовчки, опісля Коробка, підкрутивши собі вуса, сказав:

— Рік тому мав я в цій самій долині

одну пригоду. Вартував я тоді біля фіґури[19]). Випало заночувати на самоті. Так само повечеряв, помолився Богу та й приліг. Тільки

вночі прокинувся, маць рукою, і що ви думаєте?.. — і глянув на Петруся. Зацікавлений Петрусь забув навіть за вечерю.

— Маць рукою і спіймав... самого чортяку. Таки справжній чортяка: і роги й шерсть на обличчі... все, як годиться.

— Я ще не бачив чорта; цікаво подивитися на його парсуну, — промовив ні живий, ні мертвий Петрусь, відчуваючи, що йому волосся на голові стало дуба.

— Не бажай цього, Петрусю, бо як, крий Боже, з'явиться, то буде біда! — перестеріг його Трясогуз, переморгнувшися з Коробкою.

— А де подівся чортяка, що ви його тоді намацяли? — допитувався Петрусь.

— Один волох переказав мені, що робити в такому випадку. Праворуч себе я тричі вдарив рукою по землі й тричі сплюнув. Помогло; чортяка відразу зник, немов запався під землю.

Петрусь задумався.

Ще трохи посиділи, погомоніли й полягали спати. Петрусь заснув, немов підстрілений. Не спали тільки Коробка й Трясогуз. Коробка витяг із очерету сайгака, якого там був сховав, приволік його до Петруся і приторочив у обійми хлопця. Трясогуз потягнув хлопця за вухо. Петрусь прокинувся; злегенька повернувся на бік, а потім мацнув рукою поперед себе. Мацнув і завмер.

Захололи руки й ноги, бо спіймав роги і обличчя зі шерстю. Пролежав спокійно кілька хвилин, опісля, що було сили, вдарив тричі голим кулаком край себе, та ще сплюнув. Кулак, як на диво, попав дядькові Нагаєві просто в обличчя. Як несамовитий, скочив Нагай на ноги.

— Що за чудасія! — гримнув він на ввесь степ. Чи ти, Петрусю, дійсно навіжений, чи ти, гаспидська дитино, так вдаєш? Знову почастував дядька!

— Не лайте мене, дядьку, бо навалився на мене чортяка, — благав Петрусь і затрусився, немов у лихоманці.

— Схаменися, дитино! Де ти побачив чортяку?

— Ось, дядьку! — мацнув Петрусь, але чортяки вже не знайшов, бо Коробка встиг у час сховати сайгака. Знову полягали, але до ранньої зорі Петрусь не міг заснути: ввесь час привиджувався йому чортяка.

У БАХЧИСАРАЮ

Другого дня запорожці мали розвагу, пригадуючи Петрусеві пригоду з чортякою. Знову припікало сонечко, шелестіла під ногами тирса і здавалося, що не буде ні кінця, ні краю степові. На третій день походу під вечір перед очима війська замаячіла яснозеленою смугою вузенька затока Озівського моря, прозвана „Сивашем".

— Було колись, жиди, з божої ласки переходили море, — говорив дядько Нагай Петрусеві, перепливаючи на коні затоку. — Наша доля в Бога, мабуть, не гірша від жидівської, бо ми не пішки переходимо море, а на конях.

За Сивашем запорожці опинилися вже в Криму.

Була місячна ніч. З берега моря дув холоднуватий вітрець і доносив солодкі пахощі черемхи, акацій та винограду. Здіймалися до неба тополі. Високі та стрункі, скидалися на турецькі башти, що про них оповідав Петрусеві дядько Нагай.

— Стій! — гукнув хтось із коня, обігаючи поздовж війська.

Запорожці зупинились.

— Наказ кошового отамана! — залунав сильний голос писаря Власовича. — З кожного куреня вибрати й залишити на місці двісті знайомих із військовими пригодами людей. Решті вишикуватися куренями.

Курінні отамани мовчки виповняли наказ.

Надїхав Сірко. Сидів згорблений на коні; гострі отаманові очі світилися недобрим вогником.

— Чотири дні можете погуляти в маєтку нашого доброзичливого сусіда, кримського хана! — давав наказ отаман Сірко. — Минулої зими він обдарував нас своєю приязню. Маєте тепер нагоду віддячитися за його ласку та турботи, що їх мав у подорожі на Січ. Отже сплюндруйте та знищіть його гніздо так, — Сірко підвищив голос — щоб чортяка не знайшов ні одного татарського шляху до пекла. Вибийте цих бісових дітей, щоб знаку не було, що вони колись існували. Не забувайте, що пятого дня маєте повернутись!

— З Богом у бій!

Під ранок, запорожці, поділившися на невеличкі загони, порозбігалися на всі кінці

Криму: на Кафу, Козлів, Карасів, Чуфут-Кале і Бахчисарай.

Для кальниболоцького куреня випав шлях на Чуфут-Кале — Бахчисарай. Немов буревій мчалися запорожці на своїх вітроногих конях. Пожежі значили їх сліди та мережали степи велетенськими вогнищами. Ревіли череди худоби; метушились, відбившися від отари вівці, гасали, метушились, не чуючи під собою ніг, табуни коней. Там де ще ранком пишалися заквітчані виноградниками улуси[20]), тепер чорніли страшні руїни.

Не всіх одначе запорожці різали, вішали та садовили на паль; молодих та заможних, на яких покладали надію про викуп, забирали в полон.

Чуфут-Кале[21]) не сподівався ніякої небезпеки. Коли татари побачили запорожців, вони з дива камяніли і слухняно підставляли під шаблюки свої голови.

Отаман Невміруший, Нагай, Трясогуз, Коробка й Петрусь відкрили чистеньку хату, яка свідчила про заможність господарів і зайшли на хвилину відпочити. На дорозі зустрінула їх уже немолода жінка. Була вона одягнена в татарське вбрання; в колмек[22]),

поверх нього в бешмет, в углюк[23]), на голові стирчала вишита золотом феза[24]); на ногах червоніли папучі.

— Схаменіться, не пролийте християнської крови! — закричала вона та впала навколішки.

— Бог з тобою, молодице, — лагідно відповів отаман Невмирущий. — Хіба ж ми нехристи, щоб проливати християнську кров? Сідай краще з нами та роскажи, хто ти? з якого краю? як опинилася тут?

Молодиця заспокоїлася й сказала:

— Попала я сюди не з доброї волі. Приволікли мене на аркані з ясирем. Сама я з Білої Церкви, на прізвище Одарка Гусакова.

Отаман Невмирущий липнув очима раз, другий, третій, стукнув рукою по потилиці, знову глянув на молодицю, немов не вірив собі, і здивовано сказав:

— Чували, товариші, про таку зустріч! Невже, Одарко, ти не пізнаєш Семена Курочки? — того, що поблизу Росі капличку вибудував?

— Пізнала, пізнала! — аж скрикнула вона із здивуванням.

— А коли мене пізнала, то пізнай і свого сина Петруся. Поглянь, який козарлюга з нього виріс!

Почувше таке, і Петрусь і його, віднайдена отак нежданно мати, аж заніміли зразу від несподіванки.

— Син мій? — промовила вона по часинці, а сльози радости так і заблистіли на її очах. — Мій маленький Петрусь, що виріс вже на козака! — і простягнула до сина свої руки.

Петрусь і забув, що козакові ніяково виявляти зворушення супроти жінок, — кинувся в матірні обійми і серце його сповнилося радістю й щастям. Це ж перед ним була його рідна мати, що її татари взяли були в полон і що про неї він нераз снував свої сирітські думки.

— Ну, буде ще час на радощі для вас — мов нетерпляче завважив Невмірущий. — А тепер, Одарко, краще почастуй свого сина та й нас разом. А то вже геть пуза нам обсунулись.

— Так, так! — зірвалася Одарка з місця і кинулась до кабиці, до льоху. За хвилину на низенькому ослінчику з'явилися кебаб[25]), шурба[26]), чебуреки[27]), бриндзя, катик[28]) і солодощі: каймак[29]), бекмез[30]), татли[31].

Випили, закусили, посиділи, погомоніли. Спомянули старовину, молоді літа; згадали Білу Церкву, родину. Одарка розповіла їм про

своє життя-буття на Кримі, а із слів її можна було догадатися, що жилося їй тут непогано.

Прощаючися з нею, отаман сказав:

— Не маємо більше часу посидіти, бо поспішаємо в Бахчисарай. Завтра маємо вернутися, то й тебе заберемо з собою.

Одарка замовкла й задумалася.

У ХАНСЬКОМУ ТЕРЕМІ

Великий кримський хан Селім-Ґірей лежав у своїй кімнаті на килимі та слухав байок бойового оглака[32]) й побожного муфтія[33]).

І коли польова сторожа без дозволу влетіла в кімнату та попередила, що запорожці плюндрують Чуфут-Калє, ханові та його мурзам[34]) відняло мову.

У страшному гніві, розлючений хан поторощив на спині бойового оглака янтаревий чубук[35]), з якого курив тютюн, сіпнув за бороду побожного муфтія. Далі не було часу творити суд і розправу. Скочивши на першого коня, він утік у гори, а за ним і бойовий оглак і побожний муфтій, і поміркований туман[36]) і хоробрий юз[37]), й усі, що встигли здобути коней.

Слідом за ними, за кілька хвилин, піднялася стовбуром курява, і вулиці Бахчисараю залили запорожці.

Невмірущий, Нагай, Коробка, Трясогуз і Петрусь зупинилися на брамі ханського те-

рему. Петрусь роззявив рота, очі розплющив із дива, що він там побачив.

Було чого дивуватися! Розкішний і чепурний поставили Ґіреєві хан-сарай[38]) у Бахчисараї. Будували його вчені будівничі з Дамаску й Баґдаду.

Долівку в теремі викладено ониксом[39]), сердоніком[40]) й бірзюлою[41]), стелю вквітчали різьбленими прикрасами; стіни вкрили плитками з кольорового мармуру.

Величезні багатства звезли Ґіреєві до хан-сараю. Раділи та сумніли очі кожного, хто глядів на цю розкіш. І уста самі собою складали славу могутності й пишноті володаря на два моря.

— Щаслива доля ще не покинула нас, Петрусю! — казав дядько Нагай, виймаючи з ханських скринь цілі звої ґрезету[42]), шовку, золототканих хусток. — Вибирай, Петрусю, собі на жупан, — ласкаво запрошував він Петруся, який не гаючи часу, згорнув що кращі речі в клунок.

В спочивальні хана знайшов Петрусь військову зброю. Вибрав золоту шаблюку, викладену дорогими самоцвітами, приторочив її до пояса, а свою у шкуряній піхві лишив у подарунку ханові.

До самого вечора гуляли козаки по місті. Була вже ніч, коли дядько Нагай і Трясогуз зайшли до ханської палати.

У ханських кімнатах було темно, що хоч в очі стрель. Довго нишпорили вони, розшукуючи ханську спочивальню: дядько Нагай

і потилицю собі набив, Онисько коліна позбивав, поки нарешті її знайшли.

— Ти, Онисю, лягай на одну канапу, а я на другу, коби тільки їх намацяти...

— Знайшов! — радісно гукнув Нагай і бухнув на канапу.

— Я теж знайшов! — весело скрикнув Онисько й бухнув на ту саму канапу, лише головою в другий бік.

Полежали мовчки, може, з чверть години.

— Ти спиш, Ониську? — запитав чогось схвильований Нагай.

— Ні, ще не сплю, а що? — обізвався теж чимсь зворушений Онисько.

— Чудасія, товаришу... край мого лиця сторчать чужі ноги.

— Оце комедія! Я теж піймав чужі ноги!

— То що маємо робити, Онисю?

— Як що! Берімся до цих ніг, скинемо вражих синів на долівку.

Почалася вперта боротьба: хтось застогнав, хтось закричав, нарешті щось з гуркотом покотилося додолу. На коротку хвилину настала тиша.

— Де ти, Онисю? — журливо запитав Нагай.

— Ворожа сила скинула мене додолу! А ти, Нагаю?

— Теж... — коротко додав Нагай, потираючи собі боки.

— Та що маємо діяти?

— Що? Треба тікати, Онисю, надвір.

До світанку блукали вони в темних кімнатах і ледве знайшли своїх товаришів, що спали покотом на ханському дворі.

ПЕТРУСЬ У ТАТАРСЬКІЙ НЕВОЛІ

Рано отаман Невмірущий покликав до себе дядька Нагая й Петруся.

— Негайна справа, — сказав отаман, потягнувши повагом із люльки, привязаної до ланцюжка на шиї. — Мої хлопці довідалися, що хан вертається з гір із великим військом. Я постановив вернутися іншим шляхом, навпростець. Сідлайте мерщій коней і гоніть у Чуфут-Калє. Розшукайте Петрусеву матір і привезіть її з собою, обіцяли ж ми забрати її на Україну. Та не баріться.

До Чуфут-Калє треба було їхати з годину. Дядько Нагай і Петрусь поминули Саланчик, де був ханський літній терем „Ашлама", обігнали величне „тюрбе"[43]) над могилами Гаджі Ґірея і його сина Менґлі-Ґірея й виїхали на шлях, густо обсаджений каштанами.

Був чарівний день. Від достиглого винограду пахло медом. У вузеньких перелогах і балках стояв солодкий і парний запах кліматису[44]). На виноградному полі були розси-

пані невеличкими купами: вишні, бросквині, морелі, кипариси. Серед них божевільно літали ластівки, настирливо гуділи джмелі, бджоли, кружляли метелики. Не зчулися Нагай із Петрусем, як вїхали у вулицю Чуфут-Калє. З нього залишилися самі руїни, і тільки де-не-де біліли на сонці, мов ознака запорозької ласки, поодинокі саклі[45]. Не встигли вони звернути до знайомої саклі, як щось над головою загуло й свиснуло, і на шию необережного Нагая та Петруся накинено аркан. Нагай устиг лише крикнути:

— Пропали ми, хлопче!

З галасом і репетом налетіли на них татари, звалили з коней, позвязували мотузками руки й ноги, підхопили їх на свої плечі й кудись понесли.

Немов у сні відчував Петрусь, як несли його поза городами, опісля камянистою пусткою. Донесли до глибокої ями, куди збігала дощева вода, привязали до нього мотузок і кинули на дно ями. Від соняшної спеки в ямі була пекольна задуха. Петрусь лежав немов прикований. Мотузки повїдалися в тіло і він не міг навіть поворухнутися.

Боліла йому голова, задеревіли руки й ноги, а від спраги пересохло в горлі.

— Недобрий кінець випав мені — думав Петрусь, жалуючи своєї необережности. Він готов був прийняти якунебудь кару, аби тільки не відчувати туги за своїми товаришами.

А день тягнувся довгий, довгий. Петрусеві здавалося, що в Криму зовсім не буває ночі. Проте сонечко схилилося за гори; зі степу подув свіженький вітрець. Виплив місяць, зійшов на небо й зупинився над ямою, немов задивившися на Петруся. Жалібно простогнала недалеко сплюшка[46]): „Сплю, сплю". Знечевя доглянув Петрусь, як хтось надійшов до ями. Минула одна хвилина, друга... В яму несподівано скотився мотуз; на кінці його був привязаний ніж.

Петрусь не вірив свому щастю, де й сили в нього найшлися! Він схопив у зуби ніж, черкнув ним раз — другий по мотузках і за хвилину був уже на ногах. Ухопився обома руками за мотуз, що звисав із гори.

— Мовчи, Петрусю! Я твоя мати, — прошепотіла йому Одарка, коли він став ногами на твердій землі. — Коли дороге тобі життя, то поспішай. Поглянь на той лісок, що попереду тебе. Не добігаючи до нього, спустися

в байрак: там побачиш коня на припоні. Коли ти дотепний, то даси собі раду.

Вона пригорнула до себе Петруся, ніжно його поцілувала, перехристила й побігла швидко назад, до своєї саклі.

— От лихо! Забув я спитати матір про дядька Нагая, — догадався Петрусь та вже було пізно і не було часу довго роздумувати.

Він перебіг поле, вкрите кущами винограду, переліз невеличкий терновий живопліт і спустився в глибокий байрак, де справді найшов на припоні коня, як казала йому мати. Петрусь мигом відчепив його.

— Куди їхати? — задумався він, скочивши на коня. Навколо нього була чужа, незнайома країна. — Поїду на північ, там побачу, — рішився він і пігнав коня через лісок, через луки на вогонь пожежі, що миготіла десь далеко на півночі.

ТАТАРСЬКИЙ ПРОТИНАСТУП

Селім-Ґірей загнав на смерть два коні, упарився, але заспокоївся щойно в горах. Бойовий оглак приплентався слідом за ханом; з горя забув про свою втому й відпочинок і, не присідаючи, розпочав гуртувати людей, що зі страху збіглися в гори.

Другого дня великий хан мав армію з 50.000 озброєних людей.

— На Бахчисарай! — гукнув він. — Я їм покажу, де раки зимують!

Бундючно пригнали в Бахчисарай, але ж по запорожцях не зісталося й духу. Зісталася лише така руїна, що в хана не було слів, щоб висловити свій гнів.

— Бачили? — показав він мурзам хансарай.

Мурзи спустили вниз очі, щоб не бачити такої наруги над святинею.

— Ясновельможний хане! — вклонився низенько ханові оглак. — Наші здобули язика. Дозволь своєму невільникові, хороброму юзові поставити перед твоїми мудрими очима смердячого пса.

Хан не відповів, тільки хитнув головою на знак згоди. Оглак гукнув джурам, юрба розступилася і до ніг хана кинули дядька Нагая зі скрученими руками й ногами.

— Гладкий, псярюга! На наших степах сала придбав! — гримнув хан. — Ану хлопці, заграйте на його „бубні" своїми киями!

Доброзичливі джури звалили дядька Нагая з ніг і всипали йому зо три десятки добрих канчуків.

— Якими шляхами ввійшли запорожці на Крим? — спитав хан суворо через товмача Нагая, коли той устав.

— Соляним Бродом, — відповів Нагай, обмацюючи рукою те місце, яке хан назвав бубном.

— Багато ввійшло запорожців у Крим?

— Тисячі три-чотири!

Дядько Нагай либонь сам не тямив до ладу числа запорожців і казав, що знав.

— Коли постановили запорожці вертатися додому?

— Був наказ на після завтра.

Дядько Нагай ані одним словом не загикнувся, що на Соляному Броді стояв із добірними козаками сам отаман Сірко, дожидаючи хана.

— На Соляний Брід! — закликав Селім-Ґірей. — Забрати з собою й цього пса, а коли він збрехав...

Хан не докінчив, але мурзам і вояцтву та дядькові Нагаєві було відоме, що натякав хан. Татарва пустилася чвалом.

Це діялося тої самої ночі, коли Петрусь прямував на вогонь далекої пожежі.

То горіла велика стирта сіна. Двічі об'їхав її Петрусь, оглянув з усіх боків, але ж не відкрив присутности запорожців. Степ немов вимер: не було чути ані одної живої істоти. Петрусь думав уже чимчикувати дальше, коли відчув немов людський стогін на сто-двісті кроків від себе.

— Що воно значило б? — подумав Петрусь і повернув коня на той голос.

Спустився в балочку й тут побачив саклю, повітку й садок. Стогін чути було зі саклі. Петрусь скочив із коня, привязав його до деревини, а сам зблизився до саклі. Обережно підкрався до дверей, приклав вухо й прислухався: ясно було, що стогнав ранений. Крім нього в хаті нікого іншого не було чути. Петрусь вернувся до пожежі, знайшов та запалив від стирти сухі трісочки і з ними увійшов до саклі. Там, на голій, земляній до-

лівці лежав старенький татарин із порізаною шиєю. Запорожці вдарили його по шиї шаблюкою, що розтяла шкуру, але ж не чіпнула ні шийних хребтів, ні гортанки. Петрусь побачив на лавці глечик, яким татари носять воду; в глечику залишилося, на щастя, трохи води. Він уважно обмив татаринові рану, розшукав полотна і перевязав ним рану.

Спочатку татарин не вірив Петрусеві, перестав стогнати й косо поглядав на його шаблюку; опісля довірився, навіть показав своїм язиком, що хоче пити. Петрусь напоїв його і, пригадавши, що має за пазухою ласощі з самого хан-сараю, висипав перед ним добру жменю вергунів[47]). Татарин відразу ожив: піднявся на ноги й почав робити порядок у хаті. Петрусь побажав йому доброї ночі, ввічливо вклонився й поїхав далі.

— Одне діло — війна, друге — допомогти каліці! — думав він, залишаючи балку.

Піднявся на голу, камянисту кручу, зїхав удолину, знову спустився в ярок і знову піднявся. Опісля вїхав у густий та темний ліс. Із страхом пролазив він крізь терня та чагарники. Довго до ночі їхав Петрусь та все вперед, прямцюючи на північ.

БИТВА БІЛЯ СОЛЯНОГО БРОДУ.

Почало сіріти, прояснюватися... Розвиднілось. Ледве виїхав він на широкий шлях та поглянув вбік, як серце його перестало битися, і на чоло виступив холодний піт: недалеко від нього простував військовий відділ під татарськими прапорами. Попереду йшли бранці, позаду скрипіли мажі[48]) паровиці[49]), котиги[50]); за ними поважно поступали верблюди, басували на арканах коні, повільно чалапали воли, корови, дрібцювали вівці.

— Знову спіймали! — промайнуло в голові Петруся. Кінь був стомлений, ледви переставляв ноги й тікати було безнадійним ділом.

Ой, Січ мати, ой, Січ мати,
А Великий Луг — батько!

почув він рідну пісню.

— Що за лихо? — міркував Петрусь. — Люди співають немов наші, а прапори татар-

ські. Відділ зблизився до шляху. Приглядається Петрусь і очам не вірить. Просто нього гарцював на свому рябому отаман Невмірущий. Петрусь ударив коня й почвалав йому назустріч.

— Ой, не минути тобі, Петрусю, канчуків! — сказав йому отаман.

Петрусь оповів товариству про пригоду, яка трапилася йому та дядькові Нагаєві.

— Шкода Нагая. Хоробрий був запорожець!

— Хай пером стелиться над ним земля, — посумували запорожці, думаючи, що від Нагая вже й кісточок не зісталося.

— Ваші прапорці забили мені памороки. На що ви почепили їх? — запитав Петрусь Ониська Трясогуза.

— Маємо відомості, що кримський хан подався на Соляний Брід. Ми простуємо за ним його слідами. І прапорці його почепили: нехай тішиться, що за ним суне підмога.

В цю пору Селім-Ґірей квапився зі своїм військом до Сиваської переправи.

Другого дня він побачив ясно-зелену смугу затоки, а на її березі запорожців. Хан, думаючи, що позад його нема козаків, безпечно зупинив військо, вислав стежі, щоб розвідати

про стан запорозького війська, закликав до себе оглака й наказав вишикувати військо до бою. Отаман Сірко отаборився за земля-

ним валом і на нього викотив німецькі гармати.

Перший татарський наскок привітали запорожці гураґаном стрілянини з гармат і руш-

ниць. 4.000 татарських трупів вкрили поле навколо запорозького валу.

Бойовий оглак наказав мурзам залишити наступ і відступити. Вражений такою невдачею, хан пообіцяв оглакові залізний гак, коли він не розторощить запорожців. Оглак заприсяг, що розторощить. Його надія на перемогу збільшилася, коли він побачив позад себе значний відділ під татарськими прапорами.

— Слава Аллахові! — гукнув він ханові. — Пророк надіслав нам добру допомогу.

— На списи невірних собак! — закликав хан, углядівши допомогу.

Знову кинулися татари в атаку й знову відбили їх запорожці. Отаман Сірко й собі углядів, що позаду хана зближається військовий відділ, в якому він розпізнав своїх хлопців.

— А нуте, товариші! Хай погляне хан, як гуляє січове лицарство! — крикнув Сірко й махнув рукою. Вискочили запорожці поза вал у люту боротьбу. З обох боків билися завзято. Бог знає, на чому скінчився б був бій, якби не вдарили були ззаду на татар козаки, що йшли під татарськими прапорами.

Вмить усе перевернулося: перелякані татари розгубили зі страху свої частини, заметушилися й почали тікати. Селім-Ґірей чимчикував попереду, а бойовий оглак позаду його на один крок. Татари розсипалися, хто куди, по всьому полі, немов сполохані вівці.

Була робота козакам: рубали, кололи, забирали в полон. Невтомний між ними був дядько Нагай, що замість зброї держав у рукая ґерлиґу[51]), якою хапають за ноги баранів. Де він роздобув ґерлиґу, не знати. Сам він визволився підчас татарської втечі: повалив із коня свого доглядача, підхопив ґерлиґу й пішов косити нею направо й наліво.

— Бий, не жалій бісурменів! — репетував він і мстився за образу свого „бубна".

Чимало полягло татар на Сиваському полі, чимало забрали їх у полон козаки.

Надвечір надійшли відділи, що пильнували бранців і скотину. Помолилися над своїми вбитими, поховали, порахували живих, перейшли затоку й полинули на Січ.

ТАЙНА „ЧОРНОЇ ДОЛИНИ".

Знову пекло сонечко, шелестіла під ногами тирса та синіла на обрії далека безкрая рівнина. Весело верталися запорожці — з піснями, сміхом і розмовами:

— Ой, божився кримський хан,
Що великий з нього пан,
А як вийшло на провірку —
Дістав в плечі добру мірку! —

лунало горою по-над степом, над луками, над байраками, перелогами, лиманами.

Тішилися запорожцями й визволені з Криму українці. Та не всі: деякі шкодували за Кримом, тужили за ним, проклинали отамана Сірка й товариство.

Петрусь дивувався таким скаргам:

— Я не розумію їх! Невже їм було краще в Криму серед бісурменів? — запитав він дядька Нагая.

— Як би тобі сказати на це... В Україні декого жде панщина, злидні... В Криму мали вони більше волі, привикли: діти, господарство.

Над вечір зупинилися поблизу „Чорної Долини". Розсідлали коней, пустили на пашу; люди посідали на відпочинок, за вечерю.

Отаман Сірко скликав до себе курінних отаманів. На його обличчя насіла якась гнітюча думка. За один день він немов схуд: очі запали, ніс видовжився.

— Сумую я, — звернувся він до курінних отаманів, — як має жити Україна, коли її діти так легко забувають і перекидаються навіть на ворогів Христа — бісурменів?

І звелів він зібрати всіх визволених до купи. Зійшлося 7.000 людей. Отаман Сірко вийшов на горбок, щоб усі його бачили, зміряв очима всю цю юрбу й голосно сказав:

— Нікого з вас я не силую вертатися в Україну. Кожному вільно йти, куди він хоче!

Визволенці заметушилися, загули, загомоніли; дехто радісно славив Сірка, дехто, прощаючись, тужив, інші радилися між собою, не знаючи, що робити. Нарешті 3.000 бранців покинули запорозький табор і пішли знов у Крим. Коли вони перекинулися за кряж[52]), Сірко закликав до себе наймолодших козаків.

— Наказ! Сідлайте коней, догоніть перевертнів[53]), що зрадили Батьківщину та повитинайте всіх до одного!

Прожогом[54]) метнулися хлопці на коней, аж куряву збили й пігнали за бранцями.

За годину отаман Сірко поїхав слідом за ними, щоб довідатися, як вони виконали його наказ.

По дорозі він наздігнав Петруся, який і собі поспішав до страшного поля.

— Страшне діло, страшне діло, хлопче, — казав зворушений отаман. — Нічого не вдієш: без цеї науки не оборонити нам України. Наші слабодухі люди гірш Юди — продають Україну, ох, продають! — голосно зідхнув отаман.

Вїхали в Чорну Долину.

Все поле було вкрите трупами. Зійшов місяць. На пожовклій траві заблищали краплі людської крови. Кінські ноги ступали по калюжах крови, немов у воді.

Петрусь заплакав.

— Боже мій! — ридав він тихцем — скільки полягло тут наших нещасних людей.

Сірко мовчав... Сумними очима обводив поле і щось думав. Опісля втер із ока сльозу, пожував губами й голосно сказав:

— Простіть мені, брати мої! Краще спати вам тут до страшного Господнього суду, ніж розплоджуватися в Криму на безголовя

рідній вашій землі, а собі без святого хреста на вічну погибіль...

Мовчки вернулися Сірко й Петрусь до запорозького табору.

На третій день запорожці перепливали Дніпро. Із сторожевої башти на Січі гукнули гармати, задзвонили всі дзвони на дзвіниці святої Покрови[55]).

На майдані стрінуло запорожців духовенство у золотом вишиваних ризах, із хрестами та Євангелією. Запорожці вислухали молебень подяки, помолились Богу й вишикувалися куренями. Виступив отаман Сірко й подякував товариству за славетний похід.

*

Три дні бенкетували запорожці, радіючи переможним походом, один тільки отаман Сірко та писар Уласович не брали участи в бенкеті.

Був вітряний день. На небо насунулись чорні хмари, накрапав дрібний дощик. У курені біля стола сидів отаман Сірко та стежив, як писав Уласович.

— Який сьогодні день?

— 23. вересня 1675 року, — відповів задуманий писар.

— Прочитай, що ти там написав!

Власович застромив перо за вухо, посипав пісочку на папір, здмухнув і розпочав читати:

„Ясновельможніший, кримський хане, з многими ордами, близький наш сусіде!

„Не думали ми, Низове Запорозьке Військо, з вашою ханською милостю й з усею кримською державою заходити в велику неприязнь і війну, коли б ви не зробили початку. Минулої зими ваша ханська милість наказала похід на Січ, послухавши дурної ради божевільного царгородського везиря, а крім нього теж розумного наказу свого найяснішого й найвельможнішого султана. Приходив ти з його яничарами та многими кримськими ордами до нас, Низового Запорозького Війська. Прийшовши в нічну пору під нашу Січ і знявши нашу сторожу, що біля Січі стояла, вислав ти на Січ пятнадцять тисяч яничарів і наказав їм (що стид було чинити) не по-лицарськи всіх нас, молодців із запорозького війська, сонних, що ніякої біди не сподівалися, вибити та видавити, а нашу садибу вивернути з підвалин і розкинути. А сам ти став із ордами довкола Січі, щоб ніхто з утікачів, наших молодців, не видобувся з лабет..." довго, довго ще читав писар Уласович.

ОСТАННІЙ ДЕНЬ ПЕТРУСЯ НА СІЧІ.

Минули роки. Петрусь Шкода виріс на справжнього козака і в неодному ще бою добував собі лицарської слави. І матір свою визволив він з татарської неволі і повернув її до рідної оселі. Аж оце одного дня завітав колишній Петрусь до наставника Січової Покровської церкви, пан-отця Кіндрата. Великі сліди залишили роки на молодечому колись Петрусевому обличчі: близни від ран значили його чоло й додавали суворости та поваги. Очі палали якоюсь задуманою рішучістю.

— Що скажеш, Шкодо? — лагідно запитав пан-отець.

Шкода ввічливо вклонився йому і сказав:

— Маю важну справу до вас, пан-отче. За отамана Сірка наше товариство, вертаючися з Криму, вибило в „Чорній Долині" 3.000 людей, що колись були українцями... Загинули вони за свою провину без могили, хреста та молитви. Бог їм суддя, але від того часу я не

маю на душі спокою — якась дивна туга насіла на моє серце. Нема в мене сили більше це терпіти! І тому я прийшов прохати вас, пан-отче, відіслати мене до Самарсько-Миколаївського манастиря. Послужив я нашій матері Січі, а тепер маю щирий намір відмолити святою молитвою провини тих усіх, що полягли в Чорній Долині.

— Спасенне діло, добре діло придумали ви, Шкодо! — сказав пан-отець Кіндрат, благословлячи колишнього хлопця Петруся, а тепер поважного лицаря-козака.

* * *

В недовгому часі Шкоду відправили з Січі до манастиря. В манастирі він навчився добре грамоти, читати всякі церковні й вчені письмена, а опісля постригли його в черці. По довгих літах настановили його ігуменом Самарсько-Миколаївського манастиря. Тут він і помер 2-го лютого 1733 року.

ПОЯСНЕННЯ.

[1]) **Кабиця** — кухня; здебільша викопана в землі груба, над якою ставили козаки посуду, головно великі казани (кітли), щоб варити страву.

[2]) **Курінь** — а) хата-ліплянка; б) військова частина (відділ) у запорожців, що складалася з 1000 козаків.

[3]) **Гасан-Баша** — торгова площа (базар) поза валами Січі.

[4]) **Бугай** — болотяний птах.

[5]) **Гук** — болотяний птах, що живе в трощі над ставами й ріками, та видає сильний оклик, так, наче б хто гукав у порожню бочку.

[6]) **Позумент** — золота або срібна лямівка (ґальон), яким запорожці обшивали одяг, головно ковнірі.

[7]) **Пацан** — дослівно: підсвинок; насмішливе прізвище для молодих хлопців.

[8]) **Очкур (ок)** — шнурок або ремінчик, що, пересилений крізь отвір або зашитий, стягає частину одягу, капшук э тютюном, тощо.

[9]) **Паланка** — округа або повіт на Запорожжі; кожна військова частина займала окрему для себе паланку і від назв цих паланок давали назви відповідним військовим частинам.

[10]) **Ваганки** — деревяна посудина, що заступала запорожцям полумиски — подібна до плитких нецків або до плоского коритця.

[11]) **Малай** — печений хліб із кукурудзяної муки, перекладений у середині сиром.

[12]) **Тетеря** — птах, подібний до курки, що живе по лісах та на степах; також і риба.

[13]) **Михайлик** — деревяний кухоль, яким запорожці пили мід-горілку.

[14]) **Пузо** — велике черево.

[15]) **Літаври** — стоячі на триніжках бубни півокруглої форми з мідяної бляхи; ними скликували на Січі козаків на збірку; були теж літаври до походу — менші від попередніх, їх по два приміщували коневі на переді по обох боках сідла.

[16]) **Плавні** — заліснені деревиною та лозами мокляки над Дніпром.

[17]) **Чабан** — пастух овець на степу.

[18]) **Сайгак** — степовий цапок.

[19]) **Хвигура** (фіґура) — рід сиґналової вежі на степі; були це високі деревяні стовпи з поперечками, а на їх верху стояла бочка зі соломою, яку запалювали козацькі стежі на знак, що надходить татарва.

[20]) **Улус** — татарська оселя, первісно зложена з шатер, пізніше із постійних забудувань.

[21] **Чуфут-Кале** укріплений город недалеко Бахчисараю, де кримські хани вязнили бранців, що їх забрали в ясир на Україні.

[22]) **Колмек** — довга жіноча сорочка.

[23]) **Углюк** — жіночий хвартушок, чи запаска.

[24]) **Феза** — суконна червона шапочка із золотим шликом, яку носять туркині.

[25]) **Кебаб** — бараняча печеня.

[26]) **Шурба** — юшка з баранячого мяса.

[27]) **Чебуреки** — пиріжки з дрібно посіканого баранячого мяса.

[28]) **Катик** — квасне овече молоко.

[29]) **Каймак** — солодке овече молоко.

[30]) **Бекмез** — щось наче компот з яблук.

[31]) **Татли** — компот з грушок — головно зі сушених.

[32]) **Бойовий оглак** — міністер війни в кримських татар.

[33]) **Муфті** — мировий суддя в татар.

[34]) **Мурза** — татарський військово-адміністраційний старшина, щось наче воєвода.

[35]) **Чубук** — цибух.

[36]) **Туман** — комендант дивізії в татар; татарська дивізія складалася з 10.000 їздців.

[37]) **Юз** — татарський сотник (капітан).

[38]) **Сарай** — татарська палата або храм.

[39]) **Оникс** — рід пів-шляхотного каменя, вживаного в будівництві; ним викладали стіни й долівки.

[40]) **Сердоник** — шляхотний камінь, молочної краски, по-нашому — опаль.

[41]) **Бірюза** — самоцвіт блакитної барви, по-нашому — туркус.

[42]) **Ґрезет** — делікатна тканина на верхні одяги, головно жіночі.

[43]) **Тюрбе** — камінна, або мурована будівля, що служила за гробницю для татарських достойників.

[44]) **Кліматі с** — пнуча ростина, що цвіте фіолетною краскою.

[45]) **Сакля** — татарська хатина (ліплянка).

[46]) **Сплюшка** — рід малої сови.

[47]) **Вергуни** — солодкі бублики з крухого тіста, смажені на баранячім товщі, або оливі. В нас звуть їх з польська „хруст".

[48]) **Мажа** — широкий деревяний віз на двох некованих колесах, який страшенно скрипів.

[49]) **Паровиця** — чумацький віз на 4-ох колесах запряжений у пару волів.

[50]) **Котига** — маленький візок на 2-ох колесах.

[51]) **Ґерлиґа** — залізна кривуля (тупий гак) на довгім держаку; ним ловили чабани вівці за ноги.

[52]) **Кряж** — довга горбовина (узгіря) серед рівнини.

[53]) **Перевертень** — людина, що відрікається свого народу й батьківської віри для власної користи, заманена ворогом багатствами, почестями, або якимись іншими користями.

[54]) **Прожогом** — скоро.

[55]) **Св. Покрова** — церква на Січі.

ЗМІСТ:

Перед походом на Крим 3
Петрусева пригода вночі 15
У Бахчисараю 22
У ханському теремі 29
Петрусь у татарській неволі 34
Татарський протинаступ 39
Тайна „Чорної долини" 48
Останній день Петруся на Січі 54
Пояснення 56

„МОЯ КНИЖЕЧКА“

БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ДІТВОРИ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ Б. ДАНИЛОВИЧА.

Досі появилися:

1. Вуйко Влодко: **Пригоди Юрчика Кучерявого** . . . . . 1.—
2. Іван Франко: **Мурко й Бурко,** байка 0.25
3. Іван Франко: **Заяць і Медвідь,** байка 0.25
4. Іван Франко: **Лисичка-Черничка** . 0.25
5. Роляник: **Пригоди Ґномика-Ромтомтомика** 1.20
6. Брати Ґрімм: **Казки й байки** . . . 0.50
7. Г. Хр. Андерсен: **Дикі лебеді,** казка 0.50
8. Г. Хр. Андерсен: **Дві казки** . . . 0.50
9. Г. Хр. Андерсен: **Свинопас-князенко, Білянка** 0.50
10. Іван Франко: Війна між Псом і Вовком, байка 0.50
11. **Хатка в лісі,** нар. казка 0.25
12. **Коза Дереза,** народня байка . 0.25
13. **Лисичка-Сваха,** народня байка . 0.25

14. **Лисичка-Сестричка**, народня байка 0.25
15. **Горобець і билина, Кінь та Осел**, народні байки 0.25
16. **Торба**, народня байка 0.25
17. **Козел і Баран**, народня байка . . 0.25
18. Ролянки: **Гості з-за хмар**, сцен. картина на св. Миколи 0.50
19. **Два вертепи** 0.50
20. Шугаєвський-Савченко: **Дід Мороз**, песа для дітей у 3 діях . . . . . 1.—
21. М. Погідний: **Гетьманська булава**, історична казка 0.80
22. Віра Лебедова: **Козацькі діти**, сценічна картина 0.50
23. Ірина Наріжна: **І цареві треба вміти на хліб заробити**, казка 0.50
24. Ірина Наріжна: **Казка про князенків** і крилатого змія 0.50
25. М. Середа: **У поході на крим.** істор. оповідання . . . . . 1.—
26. В. Переяславець: **В обороні рідних**, істор. оповідання 0.50

ВСІ КНИЖКИ БАГАТО ІЛЮСТРОВАНІ!

Замовлення і гроші слати:

„Українське Видавництво“

КРАКІВ, РАЙХСШТРАССЕ 34.

-9. I. 192